

Peyman Jafari

Het andere Iran

Van de revolutie tot vandaag

Ambo|Amsterdam

Inhoud

Inleiding 9

- 1 Van zoroastrisme tot de islam 17
- 2 De ontmoeting met het Westen 33
- 3 De Constitutionele Revolutie: ondermijnde democratisering 47
- 4 Tussen twee revoluties: autoritaire modernisering onder de Pahlavi's 60
- 5 De onverwachte revolutie 75
- 6 Onder de mantel van Khomeini 100
- 7 Rafsanjani en de wederopbouw: van populisme naar neoliberalisme 114
- 8 Khatami en politieke hervormingen: van euforie tot desillusie 134
- 9 Ahmadinejad en de terugkeer van het populisme 164

Nawoord 185

BIJLAGEN

- I Chronologie 189
- II Politieke machtsstructuur 193
- III Begrippenlijst 195

Dankwoord 197

Noten 199

Literatuur 207

Register 213

Inleiding

Sinds de revolutie van 1979 die de sjah van zijn Pauwentroon stootte, staat Iran onafgebroken in de schijnwerpers. Het land rolt van de ene internationale controverse in de andere: de gijzeling van het Amerikaanse ambassadepersoneel, de oorlog met Irak, de fatwa tegen Rushdie, de steun aan Hamas en Hezbollah en het nucleaire programma. Ook de interne ontwikkelingen brengen het land regelmatig in het nieuws: de strijd tussen hervormers en conservatieven, de rol van de ayatollahs, de protesten van vrouwen en de schending van mensenrechten.

Drie decennia later blijft de Iraanse Revolutie intrigeren, vooral door de paradoxen waarmee ze het land heeft opgezadeld. De krachten die ze losmaakte, zijn nog lang niet uitgewerkt. Net als bij andere revoluties is het eigenlijk nog te vroeg om met enige zekerheid een oordeel te vellen. Toen in 1953 de Chinese premier Zhou Enlai in Genève was voor onderhandelingen over de Koreaanse Oorlog, vroeg een journalist wat hij van de Franse Revolutie vond. Hij antwoordde: 'Het is nog te vroeg om te zeggen.' Dit gevegelde antwoord bevatte een kern van waarheid. Historische gebeurtenissen op de schaal van revoluties zijn als een steen in een vijver, waarvan de golfjes vele decennia later nog het oppervlak kunnen beroeren. Met de Iraanse Revolutie is het niet anders. Het is misschien te vroeg voor een definitief oordeel, maar 1979 is een

onvermijdelijk referentiepunt voor wie de recente ontwikkelingen in Iran en de regio wil begrijpen.

Het omgekeerde is ook waar. Wie naar het verleden kijkt, doet dat met de ogen van vandaag. Daarom is elke geschiedenis een geschiedenis van het heden. De grote thema's, conflicten en dominante machten van het moment kleuren onze kijk op het verleden.

In het geval van Iran zijn er twee actuele thema's die onze blik sterk hebben gekleurd. Het eerste is de 'War on Terror' na 11 september 2001. Na de afschuwelijke aanslagen op New York plaatste de Amerikaanse president George W. Bush Iran in de 'As van het Kwaad' en bezette de buurlanden Afghanistan en Irak. Door de oorlogsdreigementen van de vs en het nucleaire programma van Iran liepen de spanningen tussen beide landen hoog op. Het tweede thema is de opkomst van het islamitisch fundamentalisme. Sinds de Iraanse Revolutie is er niet zo vaak en heftig over islam en politiek gedebatteerd als na 11 september 2001. De Islamitische Republiek van Iran wordt als een van de drijfveren achter de groei van de fundamentalistische en antiwesterse islam gezien.

Deze twee thema's vormen als het ware de bril waarmee velen naar Iran kijken. Het resultaat is een sterk vertekend beeld. Iran wordt gezien als een land dat geregeerd wordt door mullahs met de intelligentie van een pistachenootje, dat atoomwapens bouwt tegen het Westen en dat gedreven wordt door religieus fanatisme.

Het dominante beeld van Iran wordt niet alleen door de thema's terrorisme en fundamentalisme bepaald, maar ook door de manier waarop ze geïnterpreteerd worden. Sinds het verschijnen van Samuel Huntingtons *The Clash of Civilizations* begin jaren negentig heeft het idee postgevat dat de wereld verscheurd wordt door de botsing tussen de islam en het Westen. Huntington was een prominent lid van het American Enterprise Institute, een neoconservatieve denktank waar Ayaan Hirsi Ali werkt. Het is dan ook geen

toeval dat het idee van de ‘botsende beschavingen’ in Nederland onder andere door haar gepopulariseerd is.

De aanhangers van de ‘botsing tussen beschavingen’ gaan uit van een mythische essentie in de islam die landen als Iran in de richting van dictatuur, terrorisme en botsing met het democratische en seculiere Westen drijft. Terwijl het Westen gekenmerkt wordt door dynamiek, worden de islamitische landen als statisch gezien. Alles wat zich voordoet, wordt uiteindelijk tot de islam teruggedrukt. Deze overdreven obsessie met de islam heeft ervoor gezorgd dat de rol van politiek, sociale tegenstellingen en economische ontwikkelingen aan onze ogen onttrokken wordt.¹ Ironisch genoeg zijn het juist de conservatieven in Iran die denken dat hun versie van de islam het allesbepalende zou moeten zijn. Ook zij geloven, net als hun neoconservatieve collega’s in het Westen, in de uitzonderlijkheid van de islamitische landen die democratie, vrouwenrechten en allerlei vrijheden onmogelijk zou maken.

Wie de ‘botsing tussen beschavingen’ als vertrekpunt neemt, komt onvermijdelijk uit bij banale ‘analyses’ of eindigt met oorslogsverklaringen.² Wie ervan uitgaat dat de inwoners van Iran in essentie verschillen van ons hier in het Westen, gaat geloven in de clichébeelden waarmee we worden doodgegooid. Er staat altijd wel een camera klaar om een menigte gesluierde vrouwen of een groep bebaarde mannen die ‘dood aan Amerika’ roepen op ons tv-scherf te brengen. Ze bevestigen het beeld dat Iraniërs bezeten zijn door een religie die aanzet tot vrouwenonderdrukking en anti-westerse sentimenten.

In de afgelopen jaren wordt gelukkig het clichébeeld van Iran steeds vaker genuanceerd door journalisten en schrijvers die onze aandacht vestigen op de paradoxen van Iran. Hun verhaal wordt gedomineerd door hippe jongens die de islamitische regels aan hun laars lappen en chique dames die met Gucci-tassen en Hermès-sjaaltjes op straat flaneren. Zelden ontbreekt in het verhaal de

grote zonnebril en de enorme dos haar die onder een kleine hoofddoek uitsteekt. Skipistes, internetcafés en parken zijn de populairste locaties waar deze jongeren gefotografeerd worden. Zohreh Vatankhah, de jonge vrouw die als een van Irans beste coureurs menig man verslagen heeft, is uitgegroeid tot een van de anticlichébeelden. De underground muziekcultuur is een ander favoriet thema van journalisten die Teheran aandoen en zich verbazen over het gebruik van alcohol en drugs in het islamitische land.

Deze verhalen zijn een uitstekend tegengif tegen het eenzijdige imago dat in de loop der jaren van Iran is opgebouwd als een 'totalitair' en 'fundamentalistisch' land. Het gevaar is echter dat ze zelf tot clichés verworden. Ze bijten namelijk zichzelf in de staart door een ander eenzijdig beeld te creëren. De ideologen van de 'botsing tussen beschavingen' hebben heel lang hun best gedaan om Iran als essentieel anders voor te stellen. Het lijkt erop alsof dat beeld alleen rechtgezet kan worden door te bewijzen dat 'zij' in Iran eigenlijk niets anders willen dan op 'ons' in het Westen lijken. Niet religie maar het bemachtigen van een entreekaartje naar McWorld lijkt de nieuwe obsessie van de Iraanse jongeren te zijn. Wat 'universeel' en 'goed' is, komt blijkbaar per definitie uit het Westen. Voor het gemak wordt vergeten dat door sociale verschillen evenmin een 'zij' in Iran bestaat als een 'wij' hier. In de berichtgeving over Iran maakt religie plaats voor levensstijl, maar de beeldvorming blijft de gevangene van het culturele paradigma waarin het Westen en het Oosten elkaars tegenpolen zijn.

Het andere Iran is een antwoord op deze misleidende beeldvorming en de ideologie van de 'botsing tussen beschavingen' die erachter schuilgaat. Het is niet alleen een poging om de lange en complexe geschiedenis van Iran te beschrijven, maar ook om iets recht te zetten. Iran heeft een geschiedenis die eeuwen vóór de komst van de islam begint en ook daarna speelden veel meer krachten een rol dan religie. Het sji'isme, de dominante vorm van

de islam in Iran, heeft het land niet méér beïnvloed dan de politieke en sociale tegenstellingen het sjiïsme zelf hebben veranderd. Buitenlandse grootmachten zijn een even groot obstakel voor democratisering geweest als binnenlandse dictators. In de volgende hoofdstukken hoop ik te laten zien hoe diep de hunkering naar politieke en sociale verandering in de geschiedenis van Iran wortelt. *Het andere Iran* is het verhaal van de mannen en vrouwen die met al hun etnische en religieuze verschillen de bron vormen van verzet en verandering. Ze lijken niet op de stereotypen van passieve slachtoffers van religieuze fanaten en buitenlandse grootmachten. Hun levens worden niet enkel bepaald door het geloof maar ook door de vorming van de moderne staat, de ontwikkeling van de economie en de groei van sociale tegenstellingen. In die zin is *Het andere Iran* anders, maar ook weer niet. Het is een stukje uit het universele verhaal over de strijd van mensen die hun eigen lot willen bepalen.

De moderne geschiedenis van Iran lijkt op een lange cyclus waarin de winter op de lente volgt. Tijdens de lente bloeien de democratische aspiraties, schieten de maatschappelijke organisaties als paddenstoelen uit de grond en wordt de samenleving een kleurrijk palet van sociale bewegingen. Maar dan arriveert de winter: politieke activiteiten bevroren, de vorst kraakt de maatschappelijke organisaties kapot en jaagt de democratische aspiraties van de straten en de pleinen de huizen in.

Deze cyclus gaat terug naar het begin van de twintigste eeuw, toen de Constitutionele Revolutie (1905-1909) door het instellen van een gekozen parlement de macht van de sjah inperkte en daarmee al heel vroeg de eerste aanzet gaf tot democratisering in het Midden-Oosten. Malek al-Sho'araye Bahar, dichter en deelnemer aan de revolutie, noemde zijn krant de *Nieuwe Lente*. Na het verval van de revolutie en de nederlaag van de democraten arriveerde de winter te paard, in de persoon van de kozakkenofficier Reza Khan,

die zich in 1926 tot koning liet kronen en met harde hand het land regeerde.

Terwijl in de jaren veertig het grootste deel van de wereld haar donkerste dagen beleefde, schudde een nieuwe lente de Iraanse samenleving uit haar winterslaap. In de daaropvolgende jaren werden politieke partijen, vakbonden en vrouwenorganisaties opgericht en dissidente kranten gepubliceerd. Democratische en nationalistische sentimenten culmineerden in de verkiezing van de advocaat Mossadeq tot premier, die in 1951 de Iraanse olie nationaliseerde en zich daarmee de woede van Engeland en de VS op de hals haalde. De militaire staatsgreep waarmee ze Mossadeq ten val brachten, luidde een lange winter in. De depressieve en wantrouwige stemming die van het land meester maakte, werd op briljante wijze verwoord in 'Winter', een gedicht van Mehdi Akhavan Sales:

Jouw groet zullen ze niet beantwoorden,
de hoofden verborgen in hun kraag.
Niemand heft zijn hoofd op om antwoord
te geven, om naar vrienden te kijken.
Behalve voor je kun je niets zien,
de weg is donker en glad.
Als je je liefdevolle hand naar een ander uitsteekt,
reikt hij met moeite zijn hand naar jou;
scherp steekt de kou.
(...)³

Deze stemming begon eind jaren zeventig om te slaan, toen miljoenen mensen de straat op gingen om de dictatuur van de sjah ten val te brengen. De revolutie kreeg de naam 'de Lente van Vrijheid'. Opnieuw bloeiden de politieke partijen, vakbonden, vrouwenorganisaties, bedrijfs- en buurtcomités en bewegingen van etnische minderheden. Deze moesten het echter al snel afleggen tegen de

aanhangers van ayatollah Khomeini die de macht naar zich toetrokken en de lente onthoofdden. De beurt was weer aan de winter, nu in de vorm van de Islamitische Republiek die dissidente partijen en vrije vakbonden verbood, andersdenkenden opsloot en de vrijheden van vrouwen inperkte. De lange oorlog met Irak kleurde de winterlucht van de jaren tachtig nog grauwer.

In 1997 zette de dooi in met de verkiezing van de hervormingsgezinde president Khatami. Het land begon te bruisen door de opkomst van sociale en intellectuele bewegingen, kranten en weblogs die bestaande machtsstructuren uitdaagden. Er ontstond een groot optimisme over een betere toekomst. De voorzichtige hervormingen onder Khatami botsten echter al gauw op tegen de conservatieve krachten die kranten verboden en dissidenten van verkiezingen uitsloten. Demoralisatie nam de plaats in van hoop op verandering en maakte de weg vrij voor de verkiezing van de neo-conservatieve president Ahmadinejad, die met zijn economisch populisme de arme bevolking achter zich kreeg.

De metaforen van lente en winter kunnen ten onrechte het beeld oproepen van een land dat nooit verandert. Ik hoop in de volgende hoofdstukken te laten zien dat Iran een enorme ontwikkeling heeft doorgemaakt. Aan het begin van de twintigste eeuw schreef een Engelse reiziger nostalgisch naar huis: 'Er zijn geen steden in Perzië [de oude naam voor Iran] en evenzo geen sloppenwijken. Er zijn geen door stoom aangedreven industrieën en daarom is er ook niet de mechanische tirannie die het hoofd verdooft, het hart laat sterven en lichaam en geest neerslachtig maakt met zijn een-tonigheid. Er is geen gas en elektriciteit, maar is de gloed van een olielamp niet veel aangenamer?'⁴ Deze Engelsman zou het Iran van een eeuw later niet herkend hebben. Bijna 70 procent van de bevolking leeft nu in steden en een deel daarvan in de sloppenwijken. De grootste auto-industrie in het Midden-Oosten staat net buiten Teheran en gas en elektriciteit zijn bijna in elk dorpje in de

Islamitische Republiek te vinden. Iran is een van de elf landen met een eigen satelliet om de aarde. De lancering ervan in februari 2009 was natuurlijk niet toevallig. Een stralende president Ahmadinejad verscheen op de Iraanse televisie om met die technologische vooruitgang de dertigste verjaardag van de Iraanse Revolutie te markeren. Veel Iraniërs reageerden trots op dit nationale succes, maar ze hadden moeite met het feit dat het door Ahmadinejad geclaimd werd. Ze sms'ten elkaar een grap die de tegenstelling waarin ze leven goed uitdrukt: een paar dagen na de lancering van de satelliet verschijnt Ahmadinejad op de tv. Hij zegt: 'Beste landgenoten, ik heb goed nieuws. We hebben de beelden van de satelliet ontvangen en kunnen u mededelen dat de wereld inderdaad rond is.'

Deze grap neemt de politieke leiders van Iran op de hak, die over een in vele opzichten modern land regeren maar er ook traditionele ideeën op nahouden. Deze schijnbare tegenstelling geldt niet alleen in de politiek maar ook in de samenleving als geheel. Het is niet voor niets dat het woord 'paradox' zo veelvuldig gebruikt wordt om Iran te beschrijven. Te vaak wordt de term 'paradox' op een manier gebruikt waardoor het lijkt alsof Iran iets mystieks en onbegrijpelijks in zich draagt. In de volgende hoofdstukken hoop ik te laten zien hoe de Iraanse paradox uit de politieke, sociale en economische ontwikkelingen geboren werd.

Hoofdstukken 1 tot en met 3 gaan respectievelijk in op de rol van de islam in Iran, de problematische ontmoeting met het Westen in de negentiende eeuw en de Constitutionele Revolutie (1905-1909). Hoofdstuk 4 behandelt de periode van de Pahlavi's die tussen 1926 en 1979 de scepter zwaaiden. De Iraanse Revolutie zelf komt aan bod in hoofdstuk 5 en de hoofdstukken 6 tot en met 9 gaan over de periode daarna. Er is natuurlijk voor de lezer geen enkele noodzaak om deze chronologische opbouw te volgen. Wie alleen in de recente geschiedenis van Iran geïnteresseerd is, kan ook in hoofdstuk 4 of 5 beginnen.

Van zoroastrisme tot de islam

Net als elke 'nationale identiteit' is die van Iran vloeiend, tegenstrijdig en betwist. In de tijd van de sjah werd bijvoorbeeld de periode vóór de islam verheerlijkt als de bron van een authentieke Iraanse cultuur. Na de revolutie was het precies omgekeerd: de islamitische periode werd door de nieuwe machthebbers gepromoot en de pre-islamitische tijd verdween naar de achtergrond. In werkelijkheid wordt de populaire cultuur in Iran door zowel het sji'isme als de pre-islamitische periode beïnvloed maar er zijn ook andere factoren zoals het mozaïek van verschillende talen en etnische groepen. In veel huizen zul je zowel de *Sjahnameh* (Het Boek der Koningen), het epos waarin de dichter Ferdowsi rond het jaar 1000 de oude geschiedenis van Iran optekende, als de Koran aantreffen. Voor veel Iraniërs is zowel Hussein, de derde sji'itische Imam, een held als ook Rostam, de Iraanse versie van Hercules.

Hoe het verleden en het heden met elkaar verweven zijn, bleek toen in 2007 de bioscoopfilm *300* uitkwam. In Iran waren de reacties woedend; een van de kranten kopte: 'Hollywood verklaart de oorlog aan Iran.' De adviseur van president Ahmadinejad zei dat de film een Amerikaanse poging was om de Iraanse beschaving te 'vernederen'. Wat was er aan de hand?

De film begint in het jaar 480 v.C. als de idyllische rust in Sparta, waar democratie heerst, vrouwen een prominente rol spelen en

jongens opgevoed worden tot dappere strijders, ernstig wordt verstoord. De Perzische koning Xerxes staat op het punt om met zijn 'Aziatische hordes' de Griekse steden aan te vallen om 'rede en rechtvaardigheid te vernietigen'. De Spartaanse koning Leonidas trekt er met driehonderd man op uit om hem bij de bergpas Thermopylae tegen te houden. De Spartanen zijn knappe, blanke, gespierde mannen. De Perzische Xerxes heeft een Afrikaans uiterlijk en zijn soldaten uit 'de duisternis' van Azië lijken op Al-Qaidastrijders. De Spartanen sterven een tragische dood, maar niet voor niets, zoals koning Leonidas met zijn laatste woorden duidelijk maakt:

We redden de wereld van mysticisme en tirannie. Geen terugtrekking, geen overgave. Dit is de Spartaanse wet. Een nieuw tijdperk is aangebroken, een tijdperk van vrijheid en iedereen zal weten dat de Spartanen hun laatste adem hebben gegeven om die te verdedigen.

De film werd door velen terecht gezien als een projectie van de 'botsing tussen de beschavingen' naar de oudheid. Het klassieke Griekenland wordt immers in 300 neergezet als de bakermat van de westerse beschaving die bedreigd wordt door het Oosten. In de oudheid stonden de Griekse stadsteden en het Perzische Rijk tegenover elkaar, nu het Westen en de islamitische wereld. Deze mythe berust op de veronderstelling dat de geschiedenis een opeenvolging is van beschavingen die gevormd worden door hun culturele of religieuze waarden en normen. De joods-christelijke traditie en de Verlichting zouden de essentie zijn van de westerse beschaving, despotisme en de islam zouden de kern vormen van het Oosten. De sociaaleconomische context waarmee culturen en religies samenhangen en die *gezamenlijk* de basis vormen voor verschillende beschavingen verdwijnt zo uit het zicht. Wat overblijft, is het idee dat het Westen en de islamitische landen elk hun unieke

en onveranderlijke eigenschappen hebben. Het zouden die eigenschappen zijn die, onafhankelijk van tijd en plaats, het Westen en het Oosten richting geven en met elkaar in botsing brengen.¹

De beeldvorming over de geschiedenis van Iran lijkt ook onder de valse tegenstelling tussen het Westen en het Oosten. Vanaf de stichting van het Perzische Rijk zo'n 2500 jaar geleden tot de opkomst van de Islamitische Republiek is Iran gekenmerkt door veranderingen en sociale conflicten die niet terug te voeren zijn op de islam. Religie heeft zeker een belangrijke rol gespeeld, niet als de oorzaak van sociale onvrede en politieke opstanden, maar eerder als de vorm waarin ze tot uitdrukking kwamen.

Zoals we zullen zien heeft Iran een geschiedenis die verder teruggaat dan de islam en die ook een rol heeft gespeeld in de vorming van het land. Bovendien wordt al te vaak de islam als een kracht op zichzelf gezien die de loop van de ontwikkelingen heeft bepaald. Dit hoofdstuk benadrukt juist daarom de sociale en politieke veranderingen die de opkomst en de vorming van de islam zelf, zoals de ontwikkeling van het sji'isme, in grote mate hebben bepaald. Door de eeuwen heen is de islam continu veranderd, vaak via splitsingen en interne conflicten die tot nieuwe interpretaties hebben geleid. Lange tijd geloofden de sji'itische geestelijken bijvoorbeeld dat de islam zich afzijdig moest houden van de politiek. Deze interpretatie begon in Iran pas vanaf het einde van de negentiende eeuw te veranderen.

Vóór de islam

Langvoor de opkomst van de islam in de zevende eeuw vormde het gebied dat nu Iran heet het centrum van het Perzische Rijk, dat zich op zijn hoogtepunt van de Nijl in Egypte tot de Indus in India uitstrekte. Veel Iraniërs verwijzen graag naar de macht en de rijkdom uit die periode om het slechte imago van hun land in het Westen te

kantelen. De architectuur van steden als Persepolis en Ctesiphon (Tisfoen), de ingenieuze irrigatie- en communicatiesystemen, de monotheïstische boodschap van het zoroastrisme² zijn slechts enkele voorbeelden van de hoogtepunten uit die tijd. De stad Gundeshapur had in de zesde eeuw met haar bibliotheek en universiteit faam gemaakt als het centrum van geneeskunde, astronomie en wiskunde. Hoe graag ook Iraniërs het oude Perzië vandaag als een idyllische samenleving van ultieme tolerantie, macht en beschaving zien, dat beeld is toch wat geïdealiseerd. Waar het verleden vanuit nationalisme bekeken wordt, ligt altijd het gevaar van mythevorming op de loer. De Perzische koningen gingen over het algemeen niet zachtzinnig om met hun onderdanen en de bewoners van nieuw veroverde gebieden. Oorlogen waren een belangrijk middel om hun imperium uit te breiden en in stand te houden, met alle kosten daarvan voor de gewone bevolking. Het interne leven van hun imperium werd eerder door sociale crises en opstanden gekenmerkt dan door harmonie.

Het Perzische Rijk ontstond toen Cyrus de Grote in 559 v.C. koning van de Perzen werd. Hij veroverde een groot grondgebied en stichtte de Achaemenidische dynastie.³ De Achaemeniden heersten tot 330 v.C., toen Alexander de Grote Persepolis veroverde en in brand stak. Pas een eeuw later kwam het gebied weer in handen van een Iraanse dynastie, de Parthen. Ze regeerden bijna 500 jaar over een gebied dat net wat groter was dan het huidige Iran totdat de familievetes en de oorlogen met de Romeinen tot hun val leidden.

In 226 n.C. leidde Ardeshir Papakan, een zoroastrische priester uit het huis Sassan, een succesvolle volksopstand tegen de dynastie van de Parthen en vestigde het Sassanidische Rijk. De oorzaken waardoor de bevolking in opstand was gekomen verdwenen echter niet. De Sassaniden verkeerden in een permanente staat van oorlog met het Byzantijnse Rijk aan hun westgrens. Onder de Sassaniden groeide bovendien de macht van een nieuwe klasse van

priesters en aristocraten die steeds meer rijkdom vergaarden ten koste van de rest van de bevolking. In de zesde eeuw n.C. was de Sassanidische hoofdstad Ctesiphon uitgegroeid tot de grootste van de wereld en de luxe van haar paleizen was legendarisch. Deze verrijking aan de top ging gepaard met een economische aftakeling. De sociale onvrede over grote klassenverschillen, armoede en oorlogen kwam tot uitdrukking in dissidente religieuze bewegingen.

De Sassaniden waren nog net aan de macht toen de eerste rebel zich aandeede, de profeet Mani (ongeveer 216-276 n.C.). Hij vond dat de religies van die tijd te veel verbonden waren aan een gebied of volk. Hij leende allerlei aspecten van het zoroastrisme, boeddhisme en christendom voor een nieuwe religie die mensen over de hele wereld moest verbinden. Terwijl het zoroastrisme uit was gegaan van een permanente strijd tussen Goed en Kwaad, sprak Mani over een nieuw dualisme – de strijd tussen het materiële en het spirituele. Het materiële leven stelde hij gelijk aan het Kwaad en het spirituele aan het Goede. Het was geen toeval dat juist in die tijd van economische malaise en de opkomst van een hiërarchisch systeem van klassen het wereldse met het Kwade in verband werd gebracht. De boodschap van Mani ging te ver voor de orthodoxe zoroastrische priesters en aristocraten die hem op een gruwelijke manier ter dood brachten en zijn volgelingen massaal vervolgden. Dat kon echter niet voorkomen dat het Manicheïsme zich in de volgende eeuwen tot in China en Europa verspreidde.

In de vijfde eeuw begon de aftakeling in het Sassanidische Rijk alom zichtbaar te worden in de armoedige omstandigheden van de bevolking. Ook de last van de oorlogen die de Sassanidische koningen voerden, werd ondraaglijk. Tegen die achtergrond begon rond het jaar 488 Mazdak een radicale en revolutionaire versie van het Manicheïsme te prediken. Zijn boodschap viel in vruchtbare aarde en binnen enkele jaren had hij een massale aanhang.